

ВІДЗИВ
офіційного опонента Кікінежді Оксани Михайлівни
на дисертацію Москаленко Людмили Семенівни на тему:
„ ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО
СТАТУСУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА”,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Тема дисертаційного дослідження Москаленко Л.С. стосується малодослідженої проблеми у віковій та педагогічній психології. Дисертантка, обґрунтовуючи актуальність роботи, цілком правильно акцентує увагу на важливості вивчення одного із «найкрасномовніших» проявів соціо-і онтогенези здійснення особистості – соціальному статусі молодшого школяра як важливого життєвого феномена та специфіки його становлення в означеному віковому періоді у первинній ланці освіти - початковій школі як «стартового майданчика» соціалізації підростаючої людини, її самореалізації та самоактуалізації, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України та світу. Злободенність досліджуваної проблеми зумовлена також соціальним запитом суспільства щодо поліпшення якості національної освіти, її реформування в напрямку гуманізації та демократизації, створення у навчально-виховному середовищі початкової школи належних умов для «народження» «особистості майбутнього» як активного та творчого суб'єкта діяльності (Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С. Д. Максименко, В.В.Москаленко, С. Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, О.М. Ткаченко, П.Р. Чамата, Н.В. Чепелева та ін. учені).

Ким є за віковим і соціальним статусом сучасні молодші школярі? У відповіді на це питання, дисертантка, послуговуючись методологічними засадами вітчизняної психологічної науки, з позиції інтегративно-особистісного та системно-суб'єктного підходів правомірно розглядає молодшого школяра як суб'єкта соціального статусу та суб'єкта саморозвитку у процесі його шкільної життєдіяльності, прослідковує взаємозв'язок із суттєвими змінами у сфері свідомості та самосвідомості зростаючої особистості, навчальної діяльності як суспільно значущої справи державної ваги, «внутрішньої позиції учня» (Л.І.Божович), психічними новоутвореннями, довільністю психічних процесів та поведінки, розвитком рефлексії, що сприяє розширенню знань про людину як найвищу цінність, усвідомленню необхідності ціннісного ставлення у системі нових стосунків «вчитель-учень» та «учень-однолітки» тощо.

Здобувачці вдалося оприявнити на віковому періоді молодшого школяра загальне фундаментальне положення психологічної науки про взаємозв'язок соціальної позиції і соціальної ідентичності дитини та емпірично його підтвердити, що у контексті людиноцентричної парадигми формує перспективне підґрунтя для зближення різних напрямків дослідження суб'єктності соціального статусу рольової поведінки учнів з категорією «Я», створює умови для розширеного відтворення індивідуальної суб'єктності в

усьому розмаїтті її суттєвих значень та знаходження адекватних способів педагогічного впливу, бо саме першому вчителю належить бути «повноцінно функціонуючим» організатором творчо-розвивального середовища для відкриття унікального «Я» кожної дитини.

По суті, вибраний предмет дослідження, ґрунтовний опис категорій «соціальна роль», «соціальна позиція» і «соціальна ідентичність» - це спроба здобувачки позиціювати молодшого школяра у категорії суб'єктності, розгляду образу «Я» у єдності афективно-когнітивного утворення, досить близькому до понять самості, самостійності, самоактивності, що об'єднує в собі свідомі цілі та емоційні ставлення до них і відповідну організацію поведінки, що так образно передав Василь Симоненко «Ти знаєш, що ти — Людина?»

Надання окресленій проблемі нового смислу дало змогу дисертантці виявити необхідні зовнішні та внутрішні чинники успішного становлення молодшого школяра у системі соціальних відносин та виконання відповідної соціальної ролі, що характеризується якістю та обсягом реалізації особистістю прав і обов'язків у сфері діяльності та спілкування, простежити шляхи забезпечення наступності між початковою та середньою ланками освіти, посилення цілеспрямованих зусиль у партнерській взаємодії фахівців-практиків початкової освіти та психологів з батьками з метою створення адекватної соціальної ситуації розвитку, сприятливої для набуття базових навичок, які є основою для розвитку ключових життєвих компетентностей в унікальний період молодшого шкільного періоду. Таким чином, обрана Москаленко Л.С. проблема є актуальною як у теоретичній, так і практичній площинах.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану двох наукових досліджень лабораторії психології особистості ім.П.Р. Чамати Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України: «Психологічні закономірності становлення та розвитку духовності особистості» (державний реєстраційний номер 0106U000470) та «Психолого-педагогічні основи самотворення особистості» (державний реєстраційний номер 0111U000359).

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 262 найменування та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 243 сторінки, основний зміст викладено на 183 сторінках.

Структура дисертаційної роботи характеризується традиційністю і логічністю викладу виконаного дослідження, що надає можливість здобувачці послідовно представити для обговорення власне розв'язання сформульованих наукових завдань.

Проаналізуємо зміст дисертаційної роботи щодо розв'язання поставлених завдань дослідження.

У першому розділі *«Теоретичний аналіз проблеми становлення соціального статусу молодшого школяра»* здобувачка розкриває зміст поняття «соціальний статус особистості» з позицій філософського, соціологічного та психологічного підходів, аналізує процес становлення особистості як носія соціального статусу, дає характеристику її віковим особливостям.

Дисертантка розробляє теоретичну модель, що відображає критерії та умови становлення соціального статусу молодшого школяра, виокремлює у її структурі когнітивний та емоційний компоненти, що містить систему знань і уявлень дитини про зміст діяльності та коло спілкування, сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків школяра, міру престижності та авторитетності його статусу та оцінку соціального становища школяра і ставлення до нього.

Не дивлячись на деяку описовість і констатацію фактів під час аналізу і представленні власної думки, Л.С.Москаленко вдалося влучно і відповідно до предмета і об'єкта дослідження сформулювати поняття соціальної позиції, під якою розуміє систему знань і ставлень особистості до свого соціального статусу, норм і правил поведінки.

Здобувачці вдалось визначити зовнішні (входження дитини до шкільного соціально-нормативного середовища і вплив референтних осіб) та власне внутрішні умови, якими є міра сформованості та взаємоузгодженості соціальної позиції та соціальної ідентичності молодшого школяра та їх окремих компонентів, встановити органічний взаємозв'язок між соціальною позицією та соціальною ідентичністю молодшого школяра, підвести достатню емпіричну базу і представити як дві грані однієї проблеми - сформованість когнітивних та емоційних компонентів соціальної позиції особистості та їх належне співвідношення із когнітивними та емоційними складовими соціальної ідентичності.

Як позитивну сторону дисертації здобувачки, слід відзначити її вміння розкрити досліджувані феномени крізь призму системно-суб'єктного підходу, виокремити специфіку бачення закономірностей становлення соціального статусу молодшого школяра через процес виконання дитиною соціальної ролі школяра шляхом інтеріоризації в особистісні структури соціальної позиції і соціальної ідентичності, з'ясувати причини та співвідношення компонентів (узгодженість, неузгодженість, суперечливість), що характеризують вікову динаміку цього процесу.

Аналіз змісту дисертації загалом свідчить про належний науковий рівень виконаного дослідження. Серед його переваг варто відзначити: достатньо чітке визначення наукового апарату: об'єкту, предмету, мети, концептуальної ідеї, завдань та методів, новизну; проведену систематизацію та узагальнення значного масиву наукових джерел; прикладну значущість, що визначається важливістю впровадження програми психологічного супроводу.

У центрі уваги дисертантки - побудова верифікованої психологічної критеріальної моделі становлення соціального статусу молодшого школяра. Суттєвим є відображення цієї моделі у розробленій Москаленко Л.С. програмі і системі методів, проведення кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, представлених у другому розділі *„Емпіричне дослідження психологічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра”*. Здобувачка, інтегруючи різні наукові підходи до окресленої нею проблеми, вміло загострює увагу на розробці адекватного психодіагностичного інструментарію, апробації методик для виокремлення когнітивного та емоційного компонентів.

Заслугує схвалення вибір авторкою продуктивного шляху в організації емпіричного дослідження, а саме використання методів описової та

математичної статистики, що дало змогу їй надійно спрогнозувати та виявити об'єктивні тенденції, дійти науково коректних висновків і представити їх у вигляді 9 таблиць та 23 рисунків-схем.

Створена авторкою теоретико-емпірична модель дослідження знайшла своє практичне застосування в матеріалах третього розділу дисертації **„Психологічний супровід процесу становлення соціального статусу школяра в учнів початкової школи”**, де методологічно обґрунтовано загальну стратегію організації формувального експерименту, представлено аналіз виявлених груп дітей за різними емпіричними показниками, розкрито зміст програми психологічного супроводу, подано основні рекомендації психологам, вчителям та батькам щодо оптимізації зовнішніх і внутрішніх умов становлення соціального статусу школяра.

До вагомих здобутків дисертаційного дослідження належить розроблена його авторкою програма психологічного супроводу процесу становлення соціального статусу молодшого школяра, що включає просвітницько-консультативну і профілактично-розвивальну роботу з батьками і вчителями, діагностичну та корекційно-розвивальну роботу з молодшими школярами (табл. 3.1 на с. 142 дисертації). В основу програми покладено принципи розвитку самоактивності дитини, розроблені М. Й.Боришевським (*найвища цінність - індивідуальність; неприпустимість проявів насильства над свідомістю дитини, маніпулювання нею; визнання можливості і права учня бути суб'єктом виховного процесу, творцем своєї долі; реалізація розвивальної педагогічної стратегії; гуманність чесність, щирість педагога*) та положення позитивної психотерапії Н. Пезешкіана (*позитум-підхід, змістовно-диференціальний аналіз, п'ятикрокова модель допомоги*), що дозволило як поглибити теоретичний аналіз психологічних механізмів становлення соціального статусу особистості, так і наповнити зміст програми.

Результати апробованої програми засвідчили суттєві зміни щодо психологічних умов становлення соціального статусу: більше повноти та адекватності знань і уявлень школярів про свій соціальний статус, позитивного ставлення до нього; повнішого усвідомлення учнями статусної належності, підвищення актуальності й значущості соціальної ролі школяра в структурі ідентичності, що підтверджено статистично достовірною оцінкою і представлено в таблицях 3.7;3.11;3.13;3.15 с.169-175) дисертації та узагальненій табл. 3 (с. 15 автореферату).

Суттєвим теоретичним та експериментальним здобутком дисертаційного дослідження Москаленко Л.С. є поглиблення психолого-педагогічних знань у вчителів початкової школи з виховання особистості-громадянина та становлення базових цінностей молодших школярів, якими є статус дорослого та соціальна ідентичність.

Все вищезазначене дає вагомі підстави стверджувати, що дослідження Москаленко Л.С. відзначається теоретичною та практичною значущістю щодо сучасної постановки досліджуваної проблеми.

Таким чином, на захист подана завершена, самостійна, концептуально-структурована науково-дослідна робота з актуальної для педагогічної та вікової психології проблеми. Москаленко Л.С. продемонструвала належний рівень

фахових умінь аналізувати і систематизувати теоретичний та емпіричний матеріал, визначати малодосліджені проблеми та шляхи їх вивчення, давати оцінку достовірності отриманих результатів, обґрунтовувати перспективи подальшої наукової роботи.

Оцінюючи позитивно дисертаційне дослідження Москаленко Л.С. загалом, вважаємо за необхідне висловити певні міркування, зауваження і побажання:

1. Предметом теоретичного аналізу та емпіричного дослідження стали когнітивні та емоційні компоненти соціальної позиції та соціальної ідентичності молодших школярів, а також особливості їх рольової поведінки як конативного компоненту соціальної позиції та соціальної ідентичності. На нашу думку, в роботі доцільніше було б приділити більше уваги дослідженню і мотиваційного компоненту зазначених феноменів, оскільки саме від мотиваційно-сислової сфери залежить подальший особистісний розвиток дитини, встановлення і збереження позитивних взаємин з дорослими та однолітками як значущими та референтними особами, наповнення соціальної ситуації розвитку молодшого школяра, «зони найближчого розвитку» широкими соціальними та реально діючими мотивами, без яких неможлива успішна учбова діяльність як провідна у цьому віковому періоді та становлення провідних вікових соціальних статусів зростаючої особистості.

2. У другому розділі роботи велика увага приділена методам описової та математичної статистики, що дало змогу дійти авторці науково коректних висновків. На нашу думку, дотримання науково вивірених принципів, розроблених і схвалених провідними науковими центрами гендерних досліджень (статевая парність вибірки досліджуваних, етнокультурна специфіка контингенту дітей молодшого шкільного віку) значно б збагатило дане дослідження та допомогло б підкреслити універсальність представлених наукових фактів.

3. Емпіричне дослідження психологічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра характеризується ґрунтовністю, систематизацією, узагальненнями. Розуміючи всі труднощі проведення експериментальної роботи з цією віковою категорією, на наш погляд, бажано було б збільшити репрезентативність вибірки досліджуваних у формульованому експерименті, що дало б змогу більш глибоко простежити динаміку соціального статусу молодших школярів від другого до четвертого класу, провести якісно-кількісний аналіз.

4. Практична значущість досліджуваної дисертанткою проблеми полягає у розробці програми психологічного супроводу становлення соціального статусу школяра в учнів початкової школи на засадаї гуманістичної психології та особистісно орієнтованої педагогіки, що включає три напрямки роботи шкільного психолога з батьками („Наша дитина – школяр”), педагогами („Як дитина стає школярем”), та молодшими школярами („Я – школяр”). Соціальна забарвленість означеної проблеми потребує для свого вирішення розробки та впровадження просвітницьких програм, оскільки особистісний розвиток молодшого школяра є однією з найбільш складних та слабо структурованих сфер діяльності шкільного психолога. Виявлення особливостей когнітивної та емоційного компонентів

соціальної ідентичності молодших школярів дасть змогу вже у початкових класах почати корекцію несприятливих варіантів особистісного становлення у шкільній ієрархії та створення адекватного соціалізаційного середовища у перехідний період до середньої школи для успішного соціокультурного самовизначення підростаючої особистості. Тому корисним вважаємо на основі результатів дослідження розробити практичні рекомендації для батьків, психологів та педагогів початкової школи.

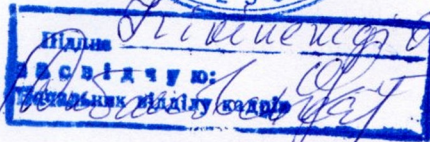
5. Висновки дисертації відповідають визначеній меті та поставленим завданням дослідження, досить повно і глибоко розкривають результати дослідження, проте їх слід було б зробити більш стислими, лаконічними та узагальненими.

Вищезазначені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження Москаленко Л.С. Результати дослідження висвітлені в достатній кількості публікацій (19), з них 5 одноосібних статтях у фахових виданнях, 1 програмі спецкурсу, 1 статті у зарубіжному виданні, 12 статтях (в т.ч. 4 зарубіжних), та апробовані у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах.

Зміст автореферату відповідає змістові дисертації.

Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що кандидатська дисертація Москаленко Людмили Семенівни «Психологічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра» за своїм науково-теоретичним рівнем, науковою новизною та практичною значущістю у постановці та вирішенні досліджуваної проблеми відповідає вимогам, що висуваються МОН України до кандидатських дисертацій, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри психології
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Кікінежді О.М.